

Inhoud

Woord vooraf 7

Deel 1

Lezen tegenover de kerk

1. Gestempeld door dominee Paauwe 15
2. Lid van artikel negen 28
3. Buitenbeentje in de gereformeerde gezindte 39
4. Dwalend door de kerk der eeuwen 51
5. Onbuigzaam als Daniëls vrienden 66
6. Gezegend bij de bandrecorder 79
7. Zwerver in niemandsland 87

Deel 2

Terug naar de kerk

8. Als de heidenen en de joden 101
9. Zoekend op de foute plek 112
10. Scheiding door de doop 122
11. Eindelijk thuis 133

Deel 3

Gezelschap naast de kerk

12. Zij aan zij met Smytegelt 153
13. Tot lering en bemoediging 161

DEEL I

Lezen tegenover de kerk

1. Gestempeld door dominee Paauwe

‘Thuislezen heeft iets eenzaam. Daarom ga ik af en toe toch naar de kerk, omdat ik het niet kan laten. Wat dat betreft ben ik geen echte paauweaan. Zit ik bijvoorbeeld in de oude kerk van Garderen en er wordt massaal en eerbiedig gezongen, dan gaat daar voor mij wat van uit.’

Het grijze wolkendek laat enkele druppels vallen op het geboomte van Oud Eik en Duinen, de monumentale begraafplaats van Den Haag. Speurend trekt ir. Bart Breunesse (82) de paden langs. Het is alweer enige tijd geleden dat hij bij het graf was, maar zijn richtingsgevoel laat hem niet in de steek. ‘Kijk, hier ligt hij.’ Een simpeler zerk is niet denkbaar. Een eenvoudige, liggende steen: zonder titulatuur, zonder embleem, zonder de vermelding hoeveel de overledene voor de nabestaanden betekende, zonder een Bijbeltekst. Enkel een achternaam: Paauwe. ‘Dat typeerde hem’, zegt Breunesse. ‘Hij was wars van opsmuk.’ Het was op deze plaats dat een menigte volgelingen van ds. Jan Pieter Paauwe in 1956 de weeklucht uit Psalm 74 aanhief: ‘Niet één profeet is ons tot troost gebleven.’ Breunesse was onder hen. ‘De belangstelling bij de begrafenis was enorm. Vanaf de woning van dominee Paauwe trok de stoet over de Laan van Meerdervoort naar Oud Eik en Duinen. Je zag klederdrachten uit het hele land. Een rouwdienst is niet gehouden, dat wilde dominee Paauwe niet. Meneer Ros, een degelijk persoon, heeft een hoofdstuk uit de Bijbel gelezen en een gebed gedaan. Dat was het.’

Op de schoorsteenmantel in het appartement van Breunesse,

aan de Benoordenhoutseweg in Den Haag, kreeg het portret van ds. Paauwe een prominente plaats. De scherpe ogen van de markante prediker, in de terminologie van paauweanen ‘dé dominee’, blikken onderzoekend de kamer in. Het deksel van de prachtige piano is gesloten. ‘Die werd het meest door mijn vader bespeeld’, vertelt de civiel ingenieur. ‘Het laatste wat ik hem hoorde spelen, kort voor zijn overlijden, was Psalm 35: “Twist met mijn twisters, Hemelheer.” Ik kan me niet herinneren dat de piano daarna ooit nog is gebruikt.’

In de kolossale boekenkast domineren de werken van reformatoren en oudvaders. Een speciale plaats heeft het nagelaten werk van ds. Paauwe. Sinds het voorjaar van 2011 kan de inwoner van Den Haag hem ook weer beluisteren. Een paauweaanse thuislezer digitaliseerde alle opgenomen preken van de dominee, een kleine vierhonderd in totaal. Met zichtbaar genoeg toont Breunese de laptop waarop de preken zijn opgeslagen. Uit de bijbehorende speakers klinkt zondag aan zondag de karakteristieke stem van de geliefde prediker. Ook zij die vragen hebben bij de opvattingen van ds. Paauwe, kunnen er niet omheen dat hier iemand spreekt met groot gezag. ‘Zodra ik zijn stem hoor, zie ik alles weer voor me. Dominee Paauwe op de kansel van de Waalse Kerk aan het Noordeinde of in een zaal aan de Prinsegracht. Soms pak ik het prekenboek erbij en lees ik mee.’

Bekrompenheid kan de oud-docent van de Haagse Hogeschool niet worden verweten. Nog altijd heeft hij een warme band met zijn CSFR-vrienden van weleer, onder wie oud-Europarlementariër ir. L. van der Waal en emeritus hoogleraar dr. W. Balke. Regelmatig kwam hij bij de inmiddels overleden staatsmannen drs. G. van Leijenhorst en drs. C.P. van Dijk, die zich beiden bij het CDA voegden. Ook onder zijn academische kameraden

schaamde Breunesse zich niet voor het stempel dat ds. Paauwe op hem zette. ‘Hij was een indrukwekkende persoon, met een uitstraling en een diepgang die ik nooit meer ben tegengekomen. Als je met hem sprak, voelde je direct: deze man weet uit ervaring waar hij het over heeft. Onder zijn gehoor zat een groot aantal begenadigde mensen, die onhoorbaar met hem meepreekten. Er was sprake van een wisselwerking. “Alleen kan ik het niet”, zei hij soms.’

Vooral onder leden van afgescheiden kerken stond de Haagse prediker bekend als verkondiger van de bewuste rechtvaardigmaking. ‘Alsof dat het enige was wat hij bepreekte’, relativeert Breunesse. ‘De reformatorische leer van de rechtvaardiging gaf hij inderdaad veel aandacht, omdat die zo verduisterd is geraakt, maar daarnaast sprak hij over tal van andere Bijbelse zaken. Lees alleen zijn dagboek. Wat staat er al niet in één alinea, laat staan op een pagina. Over zijn preken kon je dagenlang nadenken. Nooit hield hij twee keer dezelfde. Veertien keer heeft hij gesproken over Romeinen 8 vers 1a: “Zo is er dan nu geen verdoemenis voor degenen die in Christus Jezus zijn.” Veertien keer, zonder enige herhaling! Toch zei hij aan het eind van zijn leven: “Ik heb het gevoel dat ik nog moet beginnen. Aan alle volmaaktheid heb ik een einde gezien, maar Uw gebod is zeer wijd.”

Paauwe was bovendien een man met profetische gaven. Al vroeg gaf hij te kennen dat Nederland bij de Tweede Wereldoorlog betrokken zou raken. Toen na de oorlog bijna iedereen voorspelde dat we onder de heerschappij van de Russen zouden komen, zei hij: “U heeft van het communisme niets te vrezen. Dat komt ten val. Vrees voor wat erop volgt, want na het communisme komt de chaos.” Daar moet ik nog weleens aan denken. Net als aan zijn voorzegging van het einde van de

Nederlandse Hervormde Kerk. Ook die profetie is inmiddels uitgekomen. In een kerk waar voor predikanten als dominee De Cock, doctor Kohlbrugge en dominee Paauwe geen plaats was, kon Gods zegen niet worden ingewacht. De geschiedenis van het Joodse volk, dat de profeten, Christus Zelf en de apostelen vervolgde, heeft dat al bewezen.’

Vader Breunesse verliet de Gereformeerde Kerken, omdat hij daar geen antwoord kreeg op geestelijke vragen. Door zijn vrouw kwam hij in de gereformeerde gemeente van Zeist terecht. ‘Na hun trouwen zijn ze nog enige tijd lid van de Gereformeerde Gemeenten gebleven. Ik ben gedoopt door dominee Heijkoop.’ Door de verhuizing naar Den Haag leerde het echtpaar ds. Paauwe kennen. ‘Aanvankelijk ging mijn moeder er alleen naartoe. Mijn vader wilde niet nog eens van kerk veranderen. Na verloop van tijd is hij toch een keer met haar meegegaan. Toen hij thuiskwam, zei hij: “Dát is het.” Ik was toen een jaar of zes. Paauwe sprak in die tijd in een zaal aan de De Ruyterstraat en in een zaal van het CJMV-gebouw aan de Prinsegracht. Meer dan eens zaten ook predikanten uit verschillende kerkverbanden onder zijn gehoor. Een van de dominees die grote waardering voor hem hadden, was de bekende Jac. van Dijk.’

Tussen Paauwe en Breunesse senior klikte het. ‘Mijn vader was ontzettend stil, maar met dominee Paauwe kon hij praten. Die was en bleef voor hem in feite de enige dominee. Ik was een bleu jochie en zat stil naar hun gesprekken te luisteren. Op een keer wendde dominee Paauwe zich tot mij, keek me strak aan, en vroeg: “Bart, ga jij graag naar de kerk?” Ik antwoordde: “Dat wel, dominee, maar ik begrijp niet alles wat u zegt.” Toen begon hij te glimlachen, en zei: “Ik begrijp niks!” Daar bleef het bij. Het was mijn eerste bewuste gesprek met dominee Paauwe.’

In de oorlogsjaren werd de band tussen het echtpaar Paauwe en het gezin Breunesse nog hechter. De predikant dreigde zijn woning te verliezen, door de aanleg van de Atlantikwall. Afgesproken werd dat hij in dat geval bij zijn vrienden in zou trekken, maar het liep anders. Het bombardement op het Bezuidenhout, in maart 1945, verwoestte de woning van Breunesse. Paauwe wist een nieuw onderkomen te regelen aan de Van Blankenburgstraat, waar hij zelf woonde. ‘Vanaf die tijd kwam hij veel bij ons over de vloer. We waren zijn overburen geworden.’ Net als zijn vader kreeg Bart grote waardering voor de prediking van ds. Paauwe. ‘Hij was separerend, ernstig en origineel. Tussen de zinnen rustte hij even. Dan kon hij nadenken over wat hij verder wilde gaan zeggen en wij konden dat wat we hadden gehoord even overdenken.’

Voor regulier catechiseren had de Haagse prediker, die door het hele land vooring, geen tijd. Hij combineerde de catechisatie met de dienst op woensdagavond. ‘Het huiswerk overhoorde hij aan het slot van de preek, vanaf de kansel. Je moest zorgen dat je het antwoord wist. Een knaap die een keer niets geleerd leek te hebben, kreeg een felle berisping. Toen kort daarop bleek dat hij het opgegeven huiswerk wel degelijk had geleerd, kwam Paauwe er aan het begin van de volgende dienst op terug. Hij bood die jongen zijn verontschuldigen aan. Die kant had hij ook.’

De meest opvallende trek van ds. Paauwe was voor Breunesse zijn diepe levensernst. ‘Hij was altijd met de geestelijke zaken bezig. Als er bij ons een verjaardag was, ging geen mens ongevaarschuwd weg. In een gesprek dat mijn grootmoeder uit Zeist met hem had, zei ze op een gegeven moment: “Ja, het moest wel zo zijn.” Waarop dominee Paauwe antwoordde: “Nee,

het móét zo zijn.” Een dame die de Duitsers schoften noemde, berispte hij in aller bijzijn met de woorden: “Mevrouw, weet u wel dat we dat ten diepste allemaal zijn.” Die uitspraak was typerend voor zijn denken.’

In zijn studentenjaren ging Bart Breunesse geregeld bij ds. Paauwe op bezoek. ‘Het gebeurde ook wel dat hij me vroeg hem te vergezellen als hij een wandeling ging maken. Tijdens alle ontmoetingen viel me op hoe breed zijn kennis was. Niet alleen op theologisch en kerkelijk terrein, maar ook op politiek, maatschappelijk en geschiedkundig gebied. Hij had veel interesse voor mijn studie in Delft. Nog meer voor de gespreksgroep waaraan ik deelnam, waaruit later het dispuut Johannes Calvijn van de CSFR is ontstaan. Hij wilde precies weten wat we daar behandelden. Toen ik eens aangaf dat we het over de pluriformiteit van de kerk hadden gehad, was zijn korte reactie: “De kerk is niet pluriform.” Dat we elke keer een hoofdstuk uit de *Institutie* van Calvijn behandelden, had wel zijn goedkeuring. Dat noemde hij “een uitstekend middel tegen de valse leer van deze tijd”. Aan het bestuderen van de *Institutie* heb ik heel mijn leven steun gehad. Daarin vond ik de opvattingen van dominee Paauwe bevestigd.’

Alleen de radicale afwijzing van alle vaderlandse kerken en predikanten kon de student van de Technische Universiteit niet meemaken. ‘Ik zeg het met voorzichtigheid, maar daarin ging dominee Paauwe volgens mij te ver. Dat zei ik hem soms ook. Als ik bij mijn grootouders was, hoorde ik respectabele dominees van de Gereformeerde Gemeenten. “Die kun je toch niet zomaar allemaal afschrijven, dominee?” Daarover werden we het niet eens, maar hij kon het van mij wel hebben. Tijdens een dienst aan de Prinsegracht zei hij, terwijl hij me aankeek:

“Ik heb meer respect voor tegensprekers dan voor mensen die het zogenaamd altijd met me eens zijn.” Ik wist niet waar ik kijken moest, en kreeg een hoofd als vuur. Later las ik in de biografie over dominee Paauwe door C. Valk dat dominee Paauwe niet van mening was dat er helemaal geen begenadigde predikanten meer waren. Wel was hij ervan overtuigd dat ze in belangrijke leerstukken waren afgeweken van de leer der Reformatie, en daardoor dwaalden.’

Op een gedenkwaardige dag in 1950 kreeg de toen twintigjarige student een boekje van de dominee. Hij bewaart het als een kostbaar kleinood: *De oude schoolmatres en haar vrienden*, geschreven door de hoofdredacteur van *De Vriend van Oud en Jong*. ‘Daarin wordt de geloofsvervolging aan het begin van de negentiende eeuw beschreven. Daar wist dominee Paauwe zelf ook van. Je voelde dat hij een man was die veel verdriet had gehad. Niet alleen zijn prediking, ook zijn levensgeschiedenis heeft veel overeenkomsten met die van doctor H.F. Kohlbrugge. Beiden wisten wat het betekent om door de kerk uitgeworpen te worden, en om alleen te staan. De eenzaamheid van dominee Paauwe werd nog versterkt door het feit dat zijn eerste vrouw hem in zijn kerkelijke weg niet volgde. Ze kon er in ieder geval niet toe komen de diensten van haar man bij te wonen. Hij sprak overigens met heel veel achting over haar. Na haar overlijden kreeg hij tot zijn troost te geloven dat haar ziel behouden was.’ Voor in *De oude schoolmatres en haar vrienden* zette Paauwe met sierlijke letters: ‘Aan mijn vriend B. Breunese.’ Eronder schreef hij Spreuken 2 vers 4 en 5 volledig uit. ‘Juist omdat ik het niet altijd met hem eens was, ontroerde dat “mijn vriend” me enorm.’ De dag waarop de Delftse student zijn ingenieursdiploma kreeg, overleed de autonome prediker. ‘De glans was er voor mij meteen af. Op zijn studeerkamer

lag de opengeslagen verklaring van de brief van Paulus aan de Romeinen door Maarten Luther. Dat was kenmerkend voor het leven van dominee Paauwe. Tientallen jaren heeft hij het Nederlandse volk opgeroepen tot terugkeer naar de leer van de Reformatie. Zo leefde hij en zo is hij ook gestorven, in de volle zekerheid van het geloof. Bestrijding heeft hij niet gehad.’

Nog altijd staat Paauwe voor de gepensioneerde ingenieur op eenzame hoogte. ‘Beza zegt in zijn levensbeschrijving van Calvijn: “Het is een leven dat gemakkelijker te beschimpen dan na te volgen is.” Ik ben Beza niet en dominee Paauwe was Calvijn niet, maar die zin is zeker op hem van toepassing. Als andere predikanten overlijden is er ook verdriet, maar dan bemerk je bij de mensen het gevoel: gelukkig zijn er nog anderen die preken zoals hij. Dat ontbrak bij ons.’ Na de dood van Paauwe las Breunesse op zondag zijn ouders voor uit diens preken en uit de geschriften van Van der Groe, Smytegelt en Kohlbrugge. Eén keer per zondag bezocht hij een kerkdienst. Het rigoureuze oordeel van de Haagse prediker over medepredikanten en gevestigde kerken had hij nog steeds niet overgenomen. ‘Op zondagmorgen ging ik naar een rechtzinnige dominee hier, H. Talsma senior, die goed bekendstond. Hij is bij ons thuis kennis wezen maken en heeft heel veel liefde betoond, ook aan mijn ouders. Ik had achting voor die man, het was een eerbiedwaardige hervormde predikant.’

De theologische inzichten van de prediker onder wie hij opgroeide, bleef de oud-docent van de Haagse Hogeschool ten volle delen. ‘Net als dominee Paauwe kom ik in de Bijbel maar twee soorten mensen tegen: rechtvaardigen en goddelozen. Een tussensoort bestaat niet. Er worden geen half-bekeerden, maar goddelozen gerechtvaardigd. Het zijn geen

levendgemaakten, maar doden die de stem van God zullen horen.’

Ook na het overlijden van zijn ouders bleef hij de meeste zondagen thuislezen, zonder die situatie te verheerlijken. ‘Thuislezen heeft iets eenzaam. Daarom ga ik af en toe toch naar de kerk, omdat ik het niet kan laten. Wat dat betreft ben ik geen echte paauweaan. Zit ik bijvoorbeeld in de oude kerk van Garderen en er wordt massaal en eerbiedig gezongen, dan gaat daar voor mij wat van uit. Bovendien hoor je dingen die echt het ter harte nemen waard zijn. Ik heb nooit meer iemand gehoord met zo’n inzicht in de Bijbel als dominee Paauwe, maar dat is geen reden om alle andere dominees te verachten. Niet elke architect is een Michelangelo.’

Wel blijft hij er moeite mee houden als predikanten zich een geestverwant van Calvijn noemen en tegelijk opvattingen verkondigen die haaks op de leer van de Reformatie staan. ‘Wat Calvijn, Van der Groe, Kohlbrugge en Paauwe preekten, vind je overduidelijk in de hele Bijbel terug. Ieder die gelooft, al is dat geloof nog zo zwak, is rechtvaardig voor God. De opvatting dat je levendgemaakt kunt zijn maar nog niet gerechtvaardigd, kom ik nergens tegen. Ook in de kanttekeningen bij de Statenvertaling niet. Veel dominees, vooral in de afgescheiden kerken, brengen een mengsel van waarheid en onwaarheid. Het woord “leugen” wil ik niet direct gebruiken, maar leg je onze belijdenisgeschriften naast hun preken, dan constateer je op z’n minst onwaarheid.’ Zo verbaast het hem dat predikanten die de Statenvertaling roemen hun gemeente voorhouden dat Ruth met haar keus op de grens van Moab nog niet gerechtvaardigd was. ‘Dan denk ik: wat is dit? De korte samenvatting van dit Bijbelboek door de Statenvertalers en de kanttekeningen geven aan dat Ruth al in Moab bekeerd was tot de ware religie, tot

de ware God en de gemeenschap Zijner kerk. Het zou een zegen zijn als alle predikanten hun opvattingen eens zouden toetsen aan de kanttekeningen. En aan de werken van Calvijn. Die schrijft in het derde boek van zijn *Institutie*, hoofdstuk elf, artikel elf: “De genade der rechtvaardigmaking wordt niet gescheiden van de wedergeboorte, ook al zijn het onderscheiden zaken.” Hoewel de reformatoren over enkele zaken van ondergeschikt belang van mening verschilden, dachten ze op dit fundamentele punt gelijk. Niet voor niets zei Luther dat met de leer van de rechtvaardiging door het geloof de kerk staat of valt.’

Sinds het wegvallen van ds. Paauwe leven de paauweanen zonder de sacramenten. Breunese wil dat niet idealiseren, maar weet zich opnieuw gesteund door de *Institutie* van Calvijn. ‘Die schrijft in boek vier, hoofdstuk vijftien, artikel tweeëntwintig: “Wanneer men ze niet kan krijgen van de kerk: Gods genade is niet zo aan de sacramenten gebonden, of we kunnen haar door het geloof uit des Heeren Woord verkrijgen.” Dat sluit naadloos aan bij wat dominee Paauwe hierover heeft geleerd.’

Door zijn standpunten voelt de paauweaan uit Den Haag zich doorgaans niet thuis in de afgescheiden kerken in de rechterflank van de gereformeerde gezindte. ‘Ik heb me altijd afgevraagd wat dominee Du Marchie van Voorthuysen in deze kring deed. Neem zijn vermaning: “Houd toch de waarheid van het Woord en de heerlijke leer van de apostelen en de profeten vast, zoals die ook uitgedrukt is door de reformatoren die hen in alles gevolgd zijn.” Of zijn uitspraak: “Geloof niets dan die geschriften die volkomen op het Woord gegrond zijn.” Daarmee kwam hij veel meer overeen met dominee Paauwe dan met de meeste oud gereformeerde predikanten. Die bepre-

ken geestelijke onderscheidingen die ik in de Bijbel niet tegenkom. Ik blijf van hun staat af, maar aan zo'n prediking kan ik me niet overgeven.'

Een uitzondering wil hij maken voor ds. M.A. Mieras. 'Die plaatste de rechtvaardigmaking anders dan de reformatoren, maar hij legde een helder getuigenis af van zijn persoonlijke doorleving ervan. Meer dan eens wees hij op de volstreekte onmisbaarheid van de rechtvaardigmaking en raadde hij zijn gehoor aan de *Institutie* van Calvijn te lezen. Mieras heeft me dingen geleerd die ik m'n leven lang niet vergeet. En zijn persoon sprak me aan. Hij was nog echt een oud gereformeerde dominee. Z'n uiterlijk, z'n dialect, z'n manier van spreken, het paste allemaal bij elkaar. In zijn voordracht had hij iets van een acteur. Ik vergeet nooit een preek van hem over het gebed, naar aanleiding van een psalm van David. "Daar komt hij net aan, mensen. Zeg, David ...?"

"Ja, Mieras."

"Zeg, David, die gebeden van jou, zijn dat nou allemaal echte gebeden?"

"Welnee, man. Laat ik eens kijken, dat gebed bij Ziklag was echt, dat bij Gath was echt ... Nou, aan vijf vingers heb ik al te veel."

"En al die andere gebeden dan, David?"

"Ach Mieras, paleizen vol, maar..."

Ademloos zat je te luisteren.'

Als hij nu ter kerke gaat, is dat vrijwel altijd bij een hersteld hervormde predikant. De laatste tijd rijdt hij nogal eens naar Katwijk aan Zee. 'Daar hoor ik een ernstige prediking. En ik heb er behoefte aan om te midden van een gemeente te luisteren en te zingen. Er wordt daar eerbiedig gezongen, dat vind ik heel belangrijk. De mensen zijn ook aardig tegen me.

Ik ben van mezelf niet zo aansluitend, maar van alle kanten wordt er vriendelijk gegroet. Ik mag die Kattokers wel. Het is open vissersvolk, rechtdoorzee. Bij het uitgaan van de kerk heb je altijd wel een praatje.’

Welke keus hij ook maakt, innerlijk voelt hij zich altijd geschud. ‘Als ik niet naar de kerk ga, is er de stem in mijn binnenste: “Er zijn nog dominees van wie je aan mag nemen dat ze door God gezonden zijn, toch blijf je thuis.” Zit ik onder hun prediking, dan is dat met het besef dat ik er volgens dominee Paauwe niet hoor. Ik heb altijd wat moeite met die opvatting gehad, maar de gedachte komt wel bij me boven. Daardoor blijf je je een eenling voelen.’ Vanwege zijn onmogelijke positie voelt hij zich verbonden met andere kerkelijke einzelgänger in heden en verleden. ‘Ik lees tegenwoordig nogal wat van Bonhoeffer. Dat vind ik ook een diepgraver. En een moedig man. In 1933 waarschuwde hij het Duitse volk al voor de hysterie rondom Hitler. Toen was hij nog maar 27 jaar. Bij zijn executie in concentratiekamp Flössenburg was ook een SS-arts aanwezig. Die was diep onder de indruk van de wijze waarop deze veroordeelde zijn terechtstelling tegemoet trad. Zo’n geloofsvertrouwen had hij in zijn langdurige praktijk bij geen enkele patiënt meegemaakt. Mensen als Bonhoeffer imponeren mij. Ze volgen niet kritiekloos de hoofdstroom, maar denken zelfstandig na. Ook de preken van Bonhoeffer vind ik indrukwekkend; kort en krachtig.’

Toch zal hij zich niet aansluiten bij een kerkelijke gemeente. ‘Dat kan ik onmogelijk. Hoe je het wendt of keert, het stempel van dominee Paauwe laat zich niet uitwissen. Ik begrijp heel goed waarom de ouderlingen van Efeze zo huilden toen Paulus hun vertelde dat ze zijn aangezicht niet meer zouden zien. Je zult maar een prediker als Paulus verliezen. Zo voelden wij ons

na het overlijden van dominee Paauwe. Weinig in mijn leven heeft me zo aangegrepen.'

Soms beluistert hij de laatste preek die de legendarische prediker hield. 'Zeg maar zijn laatste ademtichten. Ik zie hem nóg op de kansel staan, in de overvolle Waalse Kerk. Met zuchten en steunen verkondigde hij nog eenmaal het Woord, diep en indringend. Nee, zoals dominee Paauwe preekte, heb ik het nadien nooit meer gehoord.'